

Gromadzenie zbiorów w Bibliotece Jagiellońskiej w dobie ekspansji technologii informacyjnych.

Na zbiory i usługi biblioteczne zdecydowanie wpłynęły zmiany w komunikacji naukowej, następujące wskutek rozpowszechnienia się dokumentów elektronicznych i technologii sieciowych, co w krajach zachodnich obserwuje się od lat 80-tych, a w Polsce od lat 90-tych XX wieku. Od tego czasu publikacje elektroniczne ewoluowały od form naśladujących wydawnictwa tradycyjne do niespotykanych wcześniej rodzajów materiałów. Jednocześnie następowało zacieranie się różnic pomiędzy podziałami, tworzonymi na podstawie tradycyjnych kryteriów, zarówno jeśli idzie o typy dokumentów cyfrowych, jak i komunikację naukową formalną i nieformalną¹. W latach 80-tych XX wieku powstało w bibliotekarstwie zachodnim pojęcie "access not ownership"², określające nowy model budowania kolekcji, oparty na zapewnianiu dostępu do informacji znajdującej się poza biblioteką. Obecnie prawie każde czasopismo naukowe ma wersję elektroniczną, prognozuje się nawet, że tylko w takiej wersji przetrwają³. Tak jak gdzie indziej w świecie⁴, tak i w Polsce następuje przesuwanie się punktu ciężkości z pozyskiwania tradycyjnych, drukowanych materiałów bibliotecznych na rzecz organizowania dostępu do informacji on-line⁵.

Problematyka dokumentów elektronicznych w polskich bibliotekach od dawna już i dość często poruszana jest w literaturze. Licznie publikowane są opracowania, prezentujące doświadczeniach bibliotek, zawierające porady i wskazujące bieżące problemy w tym

¹ M. Nahotko, *Komunikacja naukowa w środowisku cyfrowym : globalna biblioteka cyfrowa w informatycznej infrastrukturze nauki*. Warszawa 2010, SBP, s. 87.

² B. von Wahlde, *Resource sharing in academic libraries*. Prace z Bibliotekozawstwa i Informatyki Naukowej, Zesz. 2[4] 1995, s. 146.

³ E. Skubała, A. Kazan: *Czy awatar bibliotekarza stanie się antidotum na problemy biblioteki XXI wieku?* [w:] *Biblioteka w kryzysie czy kryzys w bibliotece?* Łódź, 15-17 czerwca 2010 r. : materiały konferencyjne. Biblioteka Politechniki Łódzkiej, Łódź 2010, s. 168 - 169.

⁴ Marek Nahotko w cytowanej wyżej książce podaje przykład amerykańskiej biblioteki (Hanford Technical Library), która na zakup publikacji drukowanych przeznaczają tylko 4% swojego budżetu przeznaczanego na nabywanie zbiorów. M. Nahotko, *Komunikacja...*, s. 88.

⁵ Cz. Garnysz: *Dziś i jutro biblioteki uczelni technicznej*, [w:] *Zmiana miejsca i roli biblioteki w uczelni technicznej jako efekt przeobrażeń w nauce, technice i gospodarce : materiały z seminarium* Łódź - Konopnica, 20-22 września 1995 r., BG PŁ, Łódź 1995, s. 26.

zakresie⁶. Ostatnio na język polski przetłumaczony został opublikowany przez IFLA w 2012 roku poradnik na temat kształtowania elektronicznej kolekcji przez biblioteki⁷.

W tym referacie przedstawione zostanie, jak w ciągu ostatnich dwudziestu lat w Bibliotece Jagiellońskiej rozwijało się pozyskiwanie różnego typu dokumentów elektronicznych i jakie jest ich obecne miejsce w gromadzeniu zbiorów. Referat został oparty na sprawozdaniach rocznych Biblioteki Jagiellońskiej, publikowanych w "Biuletynie Biblioteki Jagiellońskiej", sprawozdaniach rocznych Oddziału Gromadzenia Zbiorów BJ oraz na innej dokumentacji tego działu, a także na informacjach dostępnych na stronie www Biblioteki.

Zbiory elektroniczne Biblioteki Jagiellońskiej

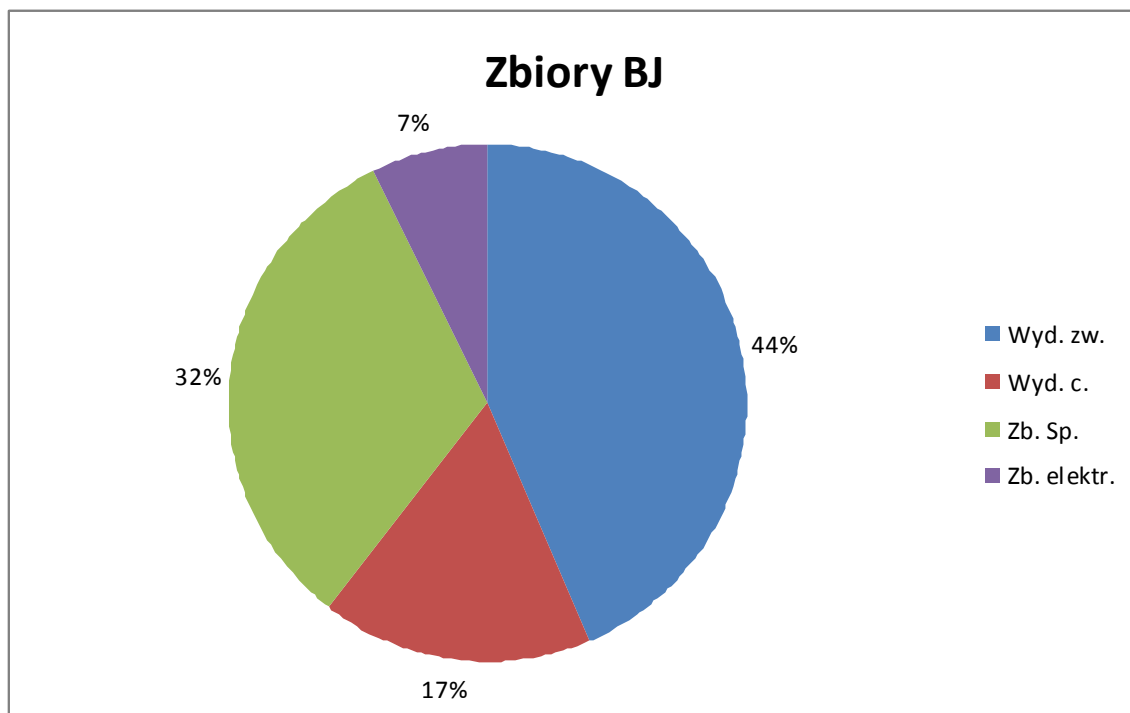
W Bibliotece Jagiellońskiej zbiory cyfrowe tworzą ważną dla użytkowników, z roku na rok rosnącą część zasobów. Obejmują one dokumenty o dostępie lokalnym, samoistne i niesamoistne wydawniczo, oraz o dokumenty o dostępie zdalnym. Składają się na nie tzw. jednostki zinwentaryzowane, czyli publikacje elektroniczne, pozyskane do zbiorów z różnych źródeł wpływu na własność, zewnętrzne zbiory licencjonowane, do których Biblioteka zapewnia zdalny dostęp oraz tworzone na miejscu zasoby cyfrowe, w skład których wchodzi zarówno digitalizowane materiały tradycyjne, jak i dokumenty typu „born digital”. Obecnie

⁶ Zob. m. in. Dąbrowska-Charytoniuk D., *Konsorcja jako nowy sposób gromadzenia dostępów do światowych zasobów informacji naukowej (historia konsorcjów i czasopism elektronicznych)*, Forum Bibliotek Medycznych, 2008, R. 1, nr 2, s. 170-180 ; Janowska M., *Gromadzenie publikacji elektronicznych - o czym należy pamiętać?*, EBIB, 2001, nr 1, [dokument elektroniczny], [dostęp 07.03.2014], tryb dostępu: <http://ebib.oss.wroc.pl/2001/19/janowska.html> ; Pawłowska M., Krośniak M.: *E-czasopisma : ich promocja i wykorzystanie - doświadczenia Biblioteki Jagiellońskiej i bibliotek instytutowych UJ w tym zakresie*, [w:] Ganińska H. (red.): *Biblioteki naukowe w kulturze i cywilizacji. Działania i codzienność. T. 1, Materiały konferencyjne* Poznań, 15-17 czerwca 2005. BG Politechniki Poznańskiej, Poznań 2005, s. 239-247 ; Stępiak Jolanta, *Polityka gromadzenia zbiorów elektronicznych - od samofinansowania do licencji krajowych*. [w:] *Biblioteka w kryzysie czy kryzys w bibliotece?* Łódź, 15 - 17 czerwca 2010 r. : materiały konferencyjne. Łódź 2010, s. 71-84 ; Żaba B., Poremba A., *Początki bywają trudne – spostrzeżenia dotyczące gromadzenia i opracowania dokumentów elektronicznych*, "Biuletyn Informacyjny Biblioteki Głównej AE w Krakowie", 2005, Nr 25. [dok. elektroniczny], [dostęp 03.03.2013], tryb dostępu: <http://kangur.uek.krakow.pl/biblioteka/biuletyn/Old1/index.php?Strona=Art&Tytul=008&Wybor=25>

⁷ Johnson S. i in., *Key Issues for e-Resource Collection Development: a Guide for Libraries*. IFLA 2012. [dokument elektroniczny] [dostęp 02.03.2014], tryb dostępu <http://www.ifla.org/publications/key-issues-for-e-resource-collection-development-a-guide-for-libraries> ; polski przekład: *Kształtowanie kolekcji e-zasobów : wytyczne dla bibliotek* [dokument elektroniczny], [dostęp 02.03.2014], tryb dostępu: <http://static.bibliosfera.net/pdf/electronic-resource-guide-pl.pdf>.

na zbiory Biblioteki Jagiellońskiej składa się 5.279.566 woluminów i jednostek oraz 410 848 jednostek zbiorów elektronicznych⁸.

Wykres nr 1, Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej na koniec roku 2013.

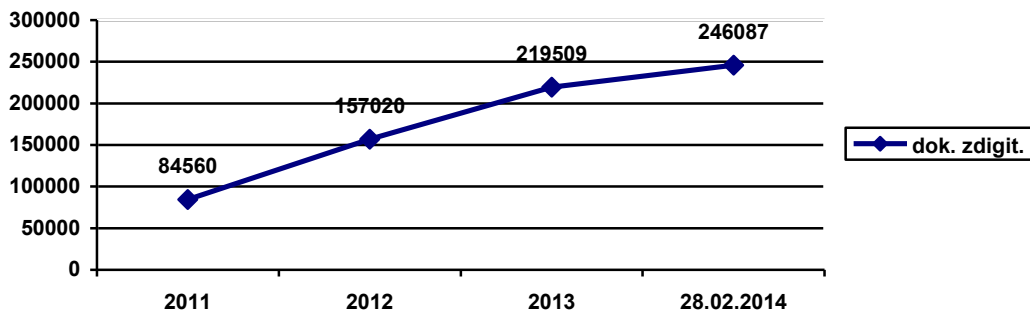
Źródło: opracowanie własne.

W stosunku to zbiorów tradycyjnych kolekcja cyfrowa nie stanowi znaczącego ilościowo segmentu zasobów bibliotecznych, jest jednak kolekcją dynamicznie rozwijającą się i intensywnie wykorzystywaną, a przy tym dość młodą. Pierwsze dokumenty elektroniczne na dyskach optycznych zaczęły wpływać w początkach lat 90-tych XX wieku, a w 1995 roku zdigitalizowano pierwsze dzieło ze zbiorów Biblioteki: "De revolutionibus" Mikołaja Kopernika. Digitalizację rozpoczęto od najcenniejszych dzieł przechowywanych w Bibliotece, rychło jednak zauważono konieczność zabezpieczenia wersją cyfrową dzieł zagrożonych zniszczeniem, takich jak wciąż udostępniane, będące w złym stanie fizycznym czasopisma dziewiętnastowieczne i dwudziestowieczne. Od roku 2000 intensywnie rosła liczba udostępnianych baz danych on-line, a uruchomiona w 2010 roku "Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa" szybko stała się największą biblioteką cyfrową w Polsce. Warto

⁸ *Zbiory biblioteczne UJ w liczbach*, [dokument elektroniczny], [dostęp 07.03.2014], tryb dostępu: <http://www.bj.uj.edu.pl/zbiory-biblioteczne-uj>.

wspomnieć, że gdy w 2011 roku liczba zdigitalizowanych dokumentów wynosiła 84.560, to na koniec lutego 2014 było ich już 246.087.

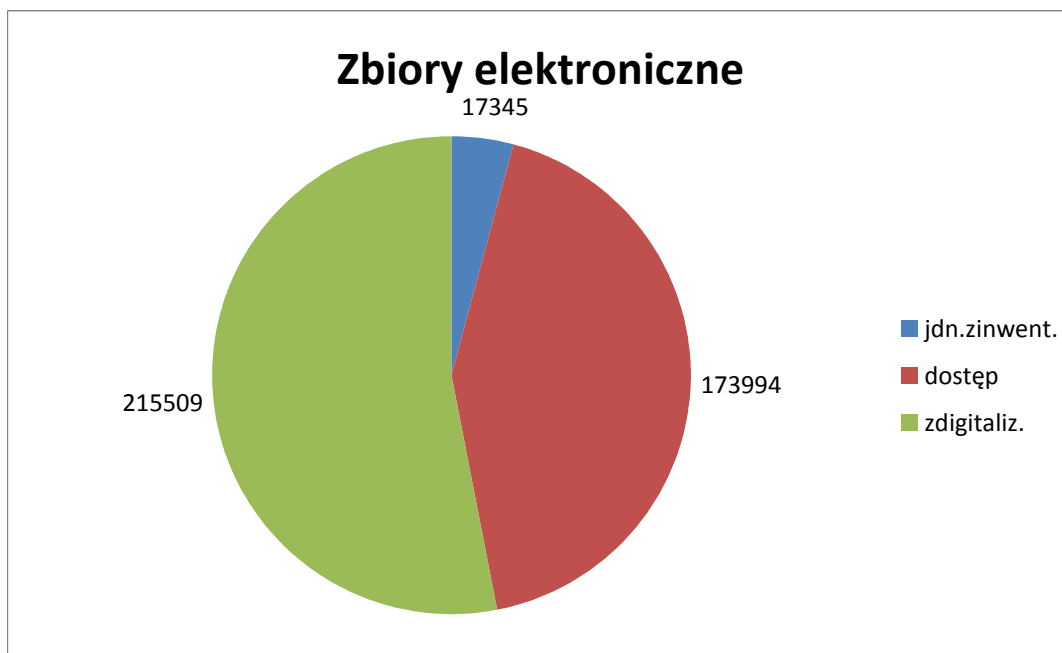
Wykres nr 2. Przyrost zasobów Jagiellońskiej Biblioteki Cyfrowej

Źródło: opracowanie własne.

Oferowane użytkownikom przez Bibliotekę Jagiellońską zbiory elektroniczne, oprócz tworzonej na miejscu biblioteki cyfrowej, obejmują zasoby licencjonowane, do których Biblioteka zapewnia dostęp, oraz jednostki pozyskiwane na nośnikach fizycznych lub w postaci plików. Ilościowy skład tych zbiorów na koniec roku 2013 przedstawia poniższy wykres.

Wykres nr 3. Skład zbiorów elektronicznych.

Źródło: opracowanie własne.

Jak wspomniano wyżej, pierwsze dokumenty elektroniczne zaczęły wpływać do Biblioteki Jagiellońskiej na początku lat 90-tych XX wieku. Najpierw były to nieliczne płyty kompaktowe lub dyskietki, polskie i zagraniczne, a pierwszą bazę on-line zaczęto udostępniać w roku akademickim 1997/1998, w tym czasie pojawiły się też pierwsze publikacje dostarczane w plikach. Liczba dostępnych baz on-line zaczęła znacząco rosnąć od 2000 roku.

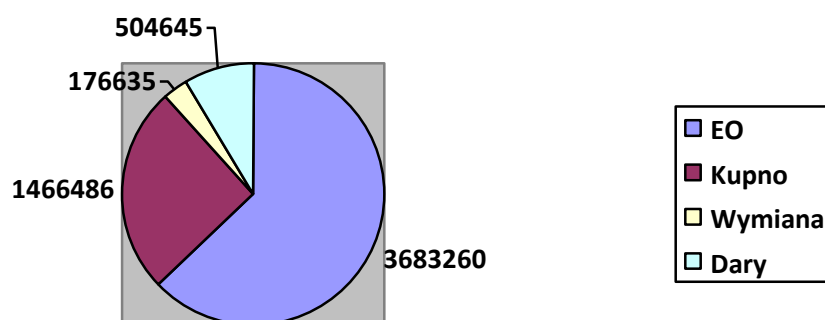
O rosnącym znaczeniu dla użytkowników baz i dokumentów dostępnych on-line, świadczą informacje o malejącym wykorzystywaniu publikacji na płytach CD. W roku 2006 odnotowano pięćdziesięcioprocentowy spadek zainteresowania nimi, a w kolejnym roku wykorzystanie baz na CD było już znikome⁹. W 2008 roku wdrożono narzędzie do jednoczesnego przeszukiwania wszystkich baz on-line, prenumerowanych i testowanych, tzw. „Listę A-Z”, co znacznie ułatwiło korzystanie. W 2010 roku Uniwersytet Jagielloński został włączony do programu " Wirtualna Biblioteka Nauki", Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Te tzw. „licencje krajowe” dały pracownikom i studentom bezpłatny dostęp do pakietu baz on-line, a Bibliotece pozwoliły na zmniejszenie związanych z tym kosztów.

Dokumenty elektroniczne, tak jak inne typy materiałów bibliotecznych, są pozyskiwane przez wszystkie źródła wpływu: kupno, egzemplarz obowiązkowy, wymianę i dary, w nieporównywalnej jednak liczbie i zakresie. Kupno poprzez prenumeratę baz danych on-line daje dostęp do kilkudziesięciu tysięcy tytułów czasopism i ponad stu tysięcy książek oraz olbrzymiej ilości informacji faktograficznej i bibliograficznej, materiałów interaktywnych, audiowizualnych i innych. Jako egzemplarz obowiązkowy wpływają publikacje elektroniczne na dyskach optycznych lub w plikach, a w ramach wymiany biblioteka otrzymuje w plikach czasopisma naukowe. Jedynie jako dar tego typu wydawnictwa otrzymywane są bardzo rzadko.

Trudno porównać wpływy dokumentów elektronicznych z różnych źródeł, mając z jednej strony do czynienia z bazami zawierającymi przeróżne typy materiałów, od książek i czasopism po dane i materiały interaktywne, a z drugiej pojedynczo pozyskiwane płyty CD lub inne nośniki lub pliki. O wielkości wpływów z poszczególnych źródeł wpływu pewne pojęcie może dać za to ich wartość w danym roku, co ilustruje poniższy wykres, oparty na sprawozdaniu Oddziału Gromadzenia Zbiorów za rok 2013.

⁹ A. Cieślak, *Działalność Biblioteki Jagiellońskiej w 2007 roku : sprawozdanie*, "Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej", 2008, R. 58, s. 362.

Wykres nr 4. Wartość wpływów w roku 2013.

Źródło: opracowanie własne.

Egzemplarz obowiązkowy

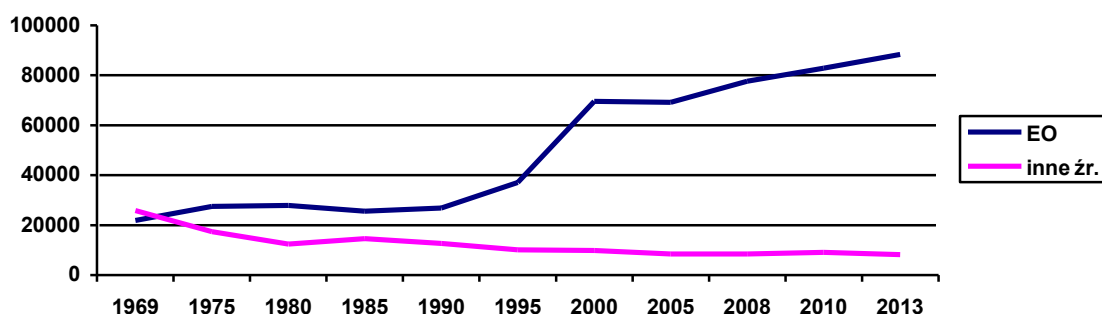
W Bibliotece Jagiellońskiej największym źródłem wpływu materiałów tradycyjnych, ale i znaczącym dla dokumentów elektronicznych, jest egzemplarz obowiązkowy. Biblioteka, jak wiadomo, ma od 1968 roku¹⁰ prawo do dwóch egzemplarzy każdej publikacji, wydanej w Polsce, lub przez wydawcę polskiego za granicą. Jeden z tych egzemplarzy jest wiecześnie archiwizowany, a drugi udostępniany czytelnikom. Jest to istotne, darmowe źródło literatury naukowej, biorąc pod uwagę fakt, że jeśli idzie o liczbę tytułów, to według danych statystycznych książki naukowe stanowią 42% , a czasopisma naukowe 30% liczby wydanych w Polsce tytułów¹¹. Zauważa się przy tym, że właśnie publikacje naukowe w najpełniejszym zakresie są dostarczane do Biblioteki, podczas gdy przy innych typach literatury napotyka się na trudności w egzekwowaniu obowiązkowych egzemplarzy bibliotecznych.

Wpływ egzemplarza obowiązkowego do Biblioteki stale rośnie, co w stosunku do drukowanych wydawnictw zwartych i ciągłych ilustruje poniższy wykres. Widać wyraźnie zwiększającą się różnicę między powoli malejącymi wpływami z pozostałych źródeł wpływu, a powiększającym się wpływem egzemplarza obowiązkowego.

¹⁰ Przed tym rokiem przepisy nakazywały przekazywać do Biblioteki Jagiellońskiej jeden egzemplarz obowiązkowy.

¹¹ "Ruch Wydawniczy w Liczbach", 2012, R. 58, [dokument elektroniczny], [dostęp 15.03.2014], tryb dostępu: <http://www.bn.org.pl/zasoby-cyfrowe-i-linki/elektroniczne-publicacje-bn/ruch-wydawniczy-w-liczbach>. Warto również zauważyć, że w grupie książek naukowych w roku 2012 zanotowano wzrost liczby wydawanych tytułów, podczas gdy w pozostałych grupach wydawnictw liczba tytułów spadła.

Wykres nr 5. Wpływ woluminów zwartych i ciągłych od roku 1969 do 2013.

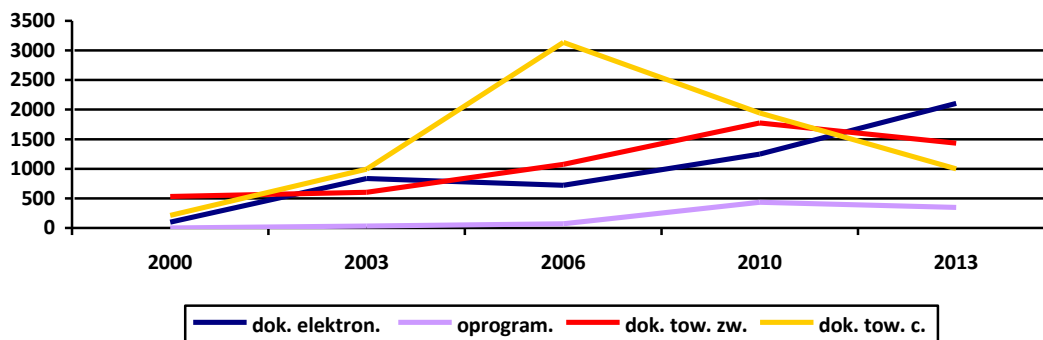

Źródło: opracowanie własne.

Dokumenty elektroniczne zaczęły wpływać do Biblioteki w ramach egzemplarza obowiązkowego po wejściu w życie ustawy z 1996 roku¹², która objęła nowe nośniki informacji. Na początku pewne problemy sprawiała właściwa typologia dokumentów elektronicznych, przez co w statystykach do końca roku 1999 wszystkie publikacje na nośnikach elektronicznych odnotowywano w rejestrach razem, nie dzieląc je na audiowizualne, elektroniczne czy oprogramowanie. Lata 90-te charakteryzuje również bogactwo nośników, na których zapisywano publikacje - dokumenty samodzielne i towarzyszące do książek i czasopism były dostarczane na dyskietkach i dyskach optycznych, taśmach VHS i taśmach magnetofonowych. Dziś są to przede wszystkim dyski optyczne, w niewielkiej liczbie dokumenty zapisane na pamięci zewnętrznej USB. Obecnie daje się zauważyć zmniejszanie się liczby dodatków elektronicznych do książek i czasopism, natomiast powoli rośnie liczba samoistnych dokumentów elektronicznych. W przypadku wydawców zgłaszających zamiar przekazywania egzemplarza obowiązkowego w pliku proszeni są oni o przesyłanie takich wydawnictw bezpośrednio do Oddziału Zbiorów Cyfrowych. W ubiegłym roku do tego oddziału trafiło 1097 numerów czasopism oraz 708 publikacji zwartych. W ramach egzemplarza obowiązkowego do Biblioteki wpływa wiele elektronicznych wydawnictw zwartych i ciągłych, a także rozmaite materiały interaktywne o charakterze edukacyjnym, fachowym, rozrywkowym.

¹² Ustawa z dnia 7 listopada 1996 r. o obowiązkowych egzemplarzach bibliotecznych, Dziennik Ustaw 1996, nr 152, poz. 722.

Wykres nr 6, Wpływ dokumentów elektronicznych w latach 2000-2013

Źródło: opracowanie własne.

Wydawnictwa ciągle wydawane są obecnie w wersji drukowanej, elektronicznej lub w obu. Forma elektroniczna dostępna jest na nośniku fizycznym, w pliku lub on-line, w wolnym dostępie lub płatna. Niektóre czasopisma rezygnują z formy drukowanej, przechodząc na wersję elektroniczną, inne powstają od razu w formie elektronicznej i nie mają wersji drukowanej. Z wszystkimi tego typu przypadkami można się zetknąć w praktyce egzemplarza obowiązkowego w Bibliotece Jagiellońskiej.

Wielu wydawców czasopism, zwłaszcza tych o charakterze informacyjnym, różnego rodzaju biuletynów, rezygnuje z drukowania swych wydawnictw, zastępując je formami elektronicznymi, najczęściej w wersji on-line. W formie elektronicznej ogłaszane są akty normatywne i inne akty prawne, dzienniki urzędowe, które muszą mieć również swoją stronę internetową¹³. Na dyskach optycznych wydawane są także często publikacje pokonferencyjne, ale zdarzają się i materiały dydaktyczne dla studentów lub prace naukowe. Przekazywane są jako egzemplarz obowiązkowy na dysku optycznym lub jako plik, zgodnie z duchem ustawy, według której wydawca "ma obowiązek przekazać". Rzadsze są przypadki, gdy Biblioteka w porozumieniu z wydawcą sama pobiera plik z publikacją ze strony internetowej wydawcy. Tak czyni się np. z polskimi normami.

W wielu przypadkach wydawnictwa, głównie naukowe i fachowe, dostarczane są w obu formach, drukowanej i elektronicznej. Jeśli czasopismo ma wersję on-line w wolnym dostępie, w jego opisie bibliograficznym w katalogu Biblioteki zamieszczane jest hiperłącze,

¹³ Ustawa z dnia 20 lipca 2000 r. O ogłaszaniu aktów normatywnych i niektórych innych aktów prawnych, "Dziennik Ustaw" Nr 197, Poz. 1172.

odsyłające do tej wersji. Tak samo czyni się, gdy czasopismo nie wychodzi już drukiem, przechodząc całkowicie na wersję internetową. Może pojawić się problem w momencie zmiany domeny przez wydawcę. W tym przypadku, jak i w innych, takich jak np. czasopism i innych publikacji dostępnych on-line, dotkliwym staje się brak przepisów prawnych, pozwalających na archiwizację zawartości Internetu. Zarówno bibliotekarze, jak i wydawcy są zgodni co do tego, że zasobach sieciowych jest coraz więcej informacji wartych zachowania. W ramach obecnego prawa możliwe jest jedynie archiwizowanie stron urzędowych, co czyni Narodowe Archiwum Cyfrowe, obejmujące swym działaniem strony www z domeny gov.pl. Jak wynika z analizy, przeprowadzonej przez Katarzynę Ślaską i Annę Wasilewską z Biblioteki Narodowej, obecne przepisy nie uprawniają bibliotek do samodzielnego pozyskiwania dostępnych w internecie dzieł o charakterze utworu¹⁴. Autorki zauważają wprawdzie, że dyski twarde serwerów www należy traktować jako informatyczne nośniki danych, na których zapisywane dzieła są publikowane w Internecie w celu ich rozpowszechniania, a zatem dzieła te powinny podlegać ustawie o egzemplarzu obowiązkowym. Problemem jest jednak to, że nałożony na wydawców obowiązek przekazywania egzemplarzy obowiązkowych nie jest tożsamy z uprawnieniem bibliotek do samodzielnego ich pozyskiwania. Naruszałoby to bowiem autorskie prawa majątkowe i osobiste wydawców. Takie archiwizowanie możliwe jest jedynie, gdy wydawca/autor strony internetowej wyrazi zgodę na utwalenie kopii na serwerze bibliotecznym. Konieczne są zmiany legislacyjne, dopuszczające samodzielne gromadzenie przez biblioteki zawartości stron internetowych w interesującym je zakresie. Jest to jeden z postulatów zawartych w *Programie digitalizacji dóbr kultury oraz gromadzenia, przechowywania i udostępniania obiektów cyfrowych w Polsce 2009-2020* Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 2009 roku.

Sprawy dotyczące egzemplarza obowiązkowego publikacji elektronicznych są tematem dyskusji i rozmaitych działań na forum europejskim już od kilkunastu lat. Międzynarodowe stowarzyszenia wydawców i stowarzyszenia bibliotekarzy zawierały już kilkakrotnie porozumienia dotyczące egzemplarza obowiązkowego publikacji elektronicznych (non-print publications). Ostatnie takie ustalenia zawarto w maju 2012¹⁵. R. Mendruń, przedstawiając

¹⁴ K. Ślaska, A. Wasilewska, Archiwizacja Internetu - sytuacja w polskim prawie z punktu widzenia bibliotekarzy. Biuletyn EBIB, 2012, nr 21 n r 1 (28), [dokument elektroniczny], [dostęp 15.03.2014], tryb dostępu: http://www.nowyebib.info/images/stories/numery/128/128_slaska.pdf.

¹⁵ *Statement on the Implementation of (Statutory and Voluntary) Deposit Schemes for Non-Print Publications*. Zob. opracowanie Renka Mendrunia dla Polskiej Izby Książki: *Zagadnienie egzemplarza obowiązkowego*

dla Polskiej Izby Książki sytuację w Europie w tym zakresie, wychodzi z założenia, że jeśli publikacja jest wydawana w postaci drukowanej i jednocześnie w wersji cyfrowej, to wersję cyfrową drukowanej publikacji zalicza się do kategorii publikacji drukowanych i stosuje się wobec niej odpowiednie (klasyczne) przepisy dotyczące EO. Jednocześnie podaje, że krajach europejskich w przypadku publikowania dzieł w różnych formatach krajowi regulatorzy prawni decydują w takich szczegółowych kwestiach jak to, czy wszystkie formy podlegają EO czy jedna i kto o tym decyduje, która to forma.

Od kilku już lat trwają prace nad nowymi przepisami odnoszącymi się do egzemplarzy obowiązkowych dla bibliotek, zapowiadane jest znaczne ograniczenie liczby uprawnionych bibliotek i wprowadzenie egzemplarza elektronicznego. W „Biuletynie Informacji Publicznej” Rady Ministrów ogłoszone zostały *Założenia do projektu ustawy o zmianie ustawy o obowiązkowych egzemplarzach bibliotecznych*, które obejmują kwestię określenia formy przekazywanych egzemplarzy obowiązkowych (w tym egzemplarzy elektronicznych), sprawę liczby bibliotek upoważnionych do otrzymywania egzemplarzy obowiązkowych (papierowych, elektronicznych), ograniczenie obowiązku przekazywania polskich norm do dwóch bibliotek - Biblioteki Narodowej i Biblioteki Jagiellońskiej oraz określenie konsekwencji ponoszonych przez wydawców uchylających się od obowiązku przekazania EO¹⁶. Prawdopodobnie po dwa egzemplarze jak dotychczas otrzymywać będzie Biblioteka Narodowa i Biblioteka Jagiellońska, a jedna biblioteka regionalna właściwa dla siedziby danego wydawcy. Pozostałe biblioteki, obecnie uprawnione, miałyby korzystać z egzemplarza elektronicznego, złożonego w repozytorium Biblioteki Narodowej.

Kupno

Kupno jest uznawane za najbardziej racjonalną metodę gromadzenia zbiorów. Pozwala na kształtowanie kolekcji zgodnie z polityką biblioteki, oczywiście w miarę pozostających do dyspozycji środków finansowych. W przypadku Biblioteki Jagiellońskiej zakup i zapewnianie dostępu do cyfrowych zasobów informacji zdominowało zupełnie zakup materiałów tradycyjnych. 90% wydatków Biblioteki na zakupy do zbiorów to prenumerata drukowanych

odnośnie do zasobów elektronicznych - kwiecień 2013 : Stan spraw i podsumowanie e-mailowej dyskusji między członkami FEP. [dokument elektroniczny], [dostęp 30.04.2013], tryb dostępu:

<http://pik.dev.robotkireczne.com/komunikaty/90/egzemplarz-obowiazkowy-a-zasoby-elektroniczne-kwiecien-2013>

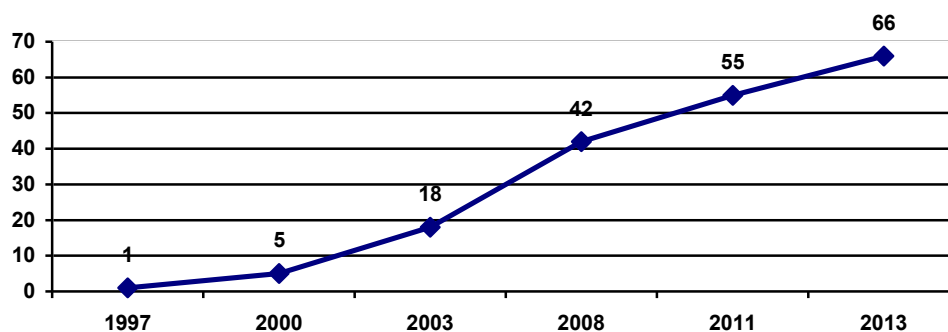
¹⁶*Założenia do projektu ustawy o zmianie ustawy o obowiązkowych egzemplarzach bibliotecznych* [dokument elektroniczny], [dostęp 21.03.2014], tryb dostępu: <http://bip.kprm.gov.pl/kpr/form/r626.Zalozenia-do-projektu-ustawy-o-zmianie-ustawy-o-obowiazkowych-egzemplarzach-bibl.html>

i elektronicznych czasopism zagranicznych oraz baz danych on-line. Licencje krajowe sprawiły, że wydatki Biblioteki na ten cel są obecnie o około 50% niższe niż w roku 2009. Sprawami związanymi z zapewnianiem bieżącego dostępu do baz danych i ich administrowaniem zajmują się pracownicy Oddziału Gromadzenia Zbiorów. Zakupy czasopism polskich oraz krajowych i obcych książek czy zbiorów specjalnych są marginalne w stosunku do prenumerowanych zasobów on-line.

Biblioteka Jagiellońska prowadzi prenumeratę czasopism drukowanych i elektronicznych oraz baz danych on-line dla całego Uniwersytetu Jagiellońskiego, a poszczególne jednostki uczelni partycypują w ponoszonych kosztach. Wszyscy pracownicy Uniwersytetu za pośrednictwem poczty uniwersyteckiej są na bieżąco informowani o kupowanych i testowanych bazach danych.

Obserwuje się stały wzrost pozyskiwanych przez Oddział Gromadzenia Zbiorów zasobów on-line. Początkowo były to bazy głównie bibliograficzne, z czasem zaczęły dominować bazy pełnotekstowe, duża część to bibliograficzno-abstraktowe, poza tym faktograficzne i bibliometryczne.

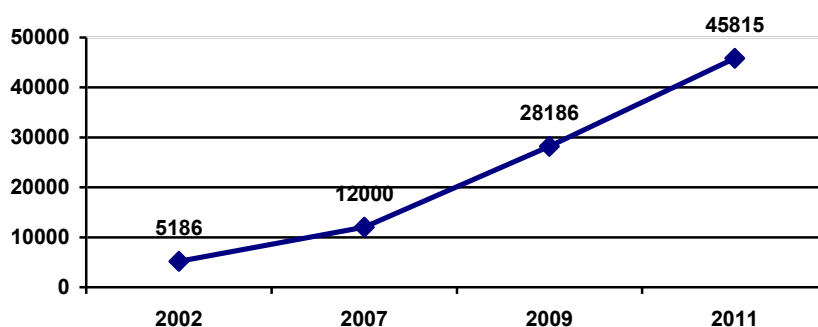
Wykres nr 7. Bazy on-line w latach 1997-2013

Źródło: opracowanie własne.

Nie kontynuuje się prenumeraty drukowanych czasopism zagranicznych, które mają wersję elektroniczną, a liczba tytułów czasopism, dostępnych on-line, nieporównywalnie wysoka zresztą w porównaniu do czasopism tradycyjnych, stale rośnie.

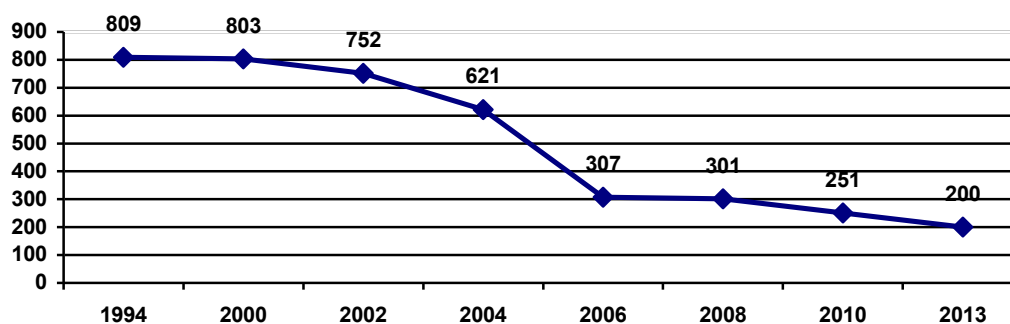
Wykres nr 8. Czasopisma dostępne on-line

Źródło: opracowanie własne.

Gwałtowna zmiana w zakresie prenumerowanych czasopism zagranicznych nastąpiła w 2006 roku, kiedy to prawie o połowę zmniejszono ich liczbę - z ponad sześciuset tytułów do trzystu. Stało się tak z powodu rezygnacji z zakupu tych tytułów, które miały wersję elektroniczną.

Wykres nr 9. Prenumerata drukowanych czasopism zagranicznych

Źródło: opracowanie własne.

Skoncentrowanie się w kupnie na prenumeracie baz danych on-line i czasopism, które są najistotniejszymi środkami komunikacji naukowej, wpłynęło na wiele elementów wewnętrznego i zewnętrznego funkcjonowania biblioteki. W Oddziale Gromadzenia powstały stanowiska pracy, nie mające wcześniejszych odpowiedników, stawiające zupełnie nowe zadania i wymagania zatrudnionym tu bibliotekarzom¹⁷. Są oni odpowiedzialni nie tylko za dobór i selekcję do zbiorów, ale muszą też negocjować z dostawcami, współpracować z

¹⁷ Zadania bibliotekarza zajmującego się gromadzeniem dokumentów elektronicznych zebrała B. Bednarek-Michalska w artykule *Opis stanowiska pracy specjalisty gromadzenia dokumentów elektronicznych (DE)*, "Bibliotekarz", nr 4, 2001, s. 15-19.

uczelnianymi prawnikami nad kształtem umów, brać udział w przetargach, czuwać nad przestrzeganiem umów i licencji, udostępniać i promować kolekcję, testować bazy danych. Wymaga to znajomości podstawowych zagadnień prawnych i rachunkowych, także wprowadzania danych do uczelnianego systemu księgowości, prowadzenia permanentnych analiz i rozliczeń. W polskich bibliotekach w tym celu tworzone są czasami zespoły zadaniowe, organizowane poza typowymi strukturami organizacyjnymi, najczęściej jednak takie stanowiska pracy ulokowane są w oddziałach gromadzenia zbiorów lub w oddziałach czasopism, rzadko w innych - informacji naukowej lub kolekcjach specjalnych¹⁸. Można zauważyć, że w Bibliotece Jagiellońskiej kompleksowa i zadawalająca obsługa użytkowników materiałów udostępnianych on-line wymaga współpracy bibliotekarzy z Oddziału Gromadzenia Zbiorów i z Sekcji Informacji Naukowej oraz informatyków z Oddziału Komputeryzacji, choć nie tworzą oni sformalizowanego zespołu zadaniowego.

Zapewnianie dostępu do zewnętrznych źródeł informacji ze względu na bardzo wysokie tego koszty wymaga specjalnego finansowania i powoduje, że biblioteki organizują się w konsorcja, by koszty te obniżyć. Pamiętać przy tym należy, że przy podejmowaniu decyzji o zakupie ważne są nie tylko treści zawarte w danej bazie, ale i kwestie techniczne związane z platformą udostępniania czy możliwość zachowania dostępu do archiwów.

Prowadzony jest monitoring wykorzystania baz danych, by w razie niskiego wskaźnika lub całkowitego braku zainteresowania wśród użytkowników zrezygnować z nich bądź zastąpić inną, bardziej potrzebną bazą. Analogiczne działanie prowadzi się w przypadku zbiorów tradycyjnych - wykazy dzieł najczęściej wypożyczanych i z najdłuższymi listami rezerwacji są analizowane, by rozważyć zakup kolejnych egzemplarzy. W przypadku polskich publikacji należy zwrócić uwagę na możliwość nabywania wersji elektronicznych książek, zamiast trzecich i następnych egzemplarzy druku. W przyszłości można się spodziewać, że zakup materiałów tradycyjnych ograniczy się głównie do zbiorów specjalnych, wydawnictw antykwarycznych i poloników zagranicznych.

Dary i wymiana

Jako dar dokumenty elektroniczne wpływają nader sporadycznie. W ramach wymiany zdarzają się o wiele częściej, choć nadal są to jednostkowe wpływy. W ostatnich miesiącach

¹⁸ U. Wojtasik: *Tradycja i nowoczesność w gromadzeniu książek zagranicznych na przykładzie Biblioteki Głównej Politechniki Wrocławskiej*, [w:] *Tradycja i nowoczesność bibliotek akademickich*. Biblioteka Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2005, s. 144.

daje się jednak zauważyć nowy trend, jeśli idzie o dostarczanie czasopism - kolejni kontrahenci wymiany rezygnują z przekazywania drukowanych wersji swych czasopism, przechodząc całkowicie na wersje elektroniczne, dostępne on-line lub proponują swoim partnerom samodzielne pobieranie plików z czasopismami, nie zaprzestając nieraz wydawania wersji drukowanej. Taka tendencja wpisuje się raczej w scenariusz ograniczania wymiany międzybibliotecznej jako kosztownej i nieefektywnej. Podejście to dominuje zwłaszcza w krajach zachodnich, które całkiem likwidują stanowiska zajmujące się wymianą. Wbrew temu w Bibliotece Jagiellońskiej wymiana pozostaje cennym źródłem literatury naukowej z największych światowych uniwersytetów, a przy tym korzystna dla nas finansowo przy rozliczaniu z kontrahentem na zasadzie "książka za książkę". Jednocześnie zaznaczyć należy, że ponieważ rynek książki nie wszędzie dobrze funkcjonuje, co dotyczy także niektórych rejonów Europy, wymiana tym bardziej pozostaje cennym i wygodnym źródłem wpływu zagranicznej literatury naukowej.

Zakończenie

Pod wpływem postępu technologicznego uległy zmianie tradycyjnie pojmowane funkcje i zadania biblioteki, jak i sposoby z niej korzystania. Obecnie bardziej niż o gromadzeniu zbiorów mówi się o organizowaniu dostępu do zasobów - zarówno tradycyjnych, jak i nowych, cyfrowych. Pełnotekstowa informacja dostępna w Internecie staje się dla użytkowników bibliotek najbardziej pożądana. Do zalet tego typu zasobów, oprócz dostępności dwadzieścia cztery godziny na dobę i często z dowolnego miejsca, należy jeszcze zaliczyć oszczędność powierzchni magazynowej biblioteki. Wymagają jednak nakładów finansowych zarówno na pozyskanie dostępu, jak i na sprzęt komputerowy i oprogramowanie w bibliotece, nie wspominając o informatykach i posiadających szczególne umiejętności bibliotekarzach. Jednak koszty na to ponoszone są, jak już zauważono, niższe niż koszty budowy nowego magazynu bibliotecznego. Podkreśla się obecnie, że wartość biblioteki nie zależy od ilości woluminów i zatrudnionych w niej pracowników, lecz od jakości dostępu do wiedzy¹⁹.

Biblioteka Jagiellońska realizuje hybrydowy model dostępu do zasobów i przy takim z pewnością pozostanie, zarówno z racji pełnionych przez nią funkcji biblioteki narodowej

¹⁹ Supruniuk M., *Egzemplarze obowiązkowe w bibliotekach uniwersyteckich*, "Sprawy Nauki", 2009, nr 12, s. 35.

i biblioteki akademickiej, jak i z racji potrzeb jej użytkowników. Rozbudowywana jest kolekcja książek i czasopism polskich, oparta głównie na egzemplarzu obowiązkowym, zbiorów specjalnych, współczesnych i dawnych, cały czas uzupełniane są historyczne zbiory druków, a literatura zagraniczna zapewniana jest w przeważającej liczbie przez organizowany dostęp do kolekcji on-line. W przypadku polskich publikacji elektronicznych niezbędne są zmiany w przepisach prawnych dotyczących archiwizacji zasobów Internetu oraz egzemplarza obowiązkowego, a w Bibliotece wykorzystanie możliwości nabywania elektronicznych wersji publikacji drukowanych, zamiast kupowania kolejnych egzemplarzy druków.

W literaturze podkreśla się fakt, że biblioteka hybrydowa najbardziej odpowiada potrzebom współczesnych użytkowników, gdyż wykracza poza możliwości stworzone wyłącznie przez bibliotekę tradycyjną lub cyfrową²⁰. Nie sprawdziły się głoszone już w początkach lat 90-tych XX wieku poglądy, że w ciągu 10 lat nastąpi całkowity rozdzwitek między dwoma systemami, jednym wykorzystującym druk, a drugim elektronicznym. Nowe i stare media koegzystują, a wzrost liczby publikacji elektronicznych nie przekłada się na spadek druku, co może świadczyć o komplementarności obu tych form²¹. Prognozy nie nadążają za zmianami, które następują w często nieoczekiwanych kierunkach. W przyszłości drukowane, tradycyjne publikacje mogą jednak zostać wyparte z rynku, bądź ograniczone do kolekcjonerskiej, ekskluzywnej niszy, prawdopodobnie jednak nie nastąpi to jednak prędko.

Bibliografia

1. Bednarek-Michalska B., *Opis stanowiska pracy specjalisty gromadzenia dokumentów elektronicznych (DE)*, "Bibliotekarz", nr 4, 2001, s. 15-19.
2. Dąbrowska-Charytoniuk D., *Konsorcja jako nowy sposób gromadzenia dostępów do światowych zasobów informacji naukowej (historia konsorcjów i czasopism elektronicznych)*, "Forum Bibliotek Medycznych", 2008, R. 1, nr 2, s. 170-180
3. Filipowicz A., *Nowe media w pracy działu gromadzenia*, "EBIB", 1999, nr 2, [dokument elektroniczny], [dostęp 09.03.2014], tryb dostępu:

²⁰ Piotrowicz G., *Model hybrydowy jako optymalny wariant funkcjonowania i rozwoju współczesnej biblioteki akademickiej*. [w:] Tradycje i nowoczesność bibliotek akademickich: materiały z ogólnopolskiej konferencji Rzeszów - Czarna, 1-3 czerwca 2005 r., Rzeszów 2005, s. 15-16.

²¹ M. Nahotko, *Komunikacja...*, s. 90.

<http://www.oss.wroc.pl/biuletyn/ebib02/filip.html>.

4. Ganińska, H., *Gromadzenie a bibliotekarz dziedzinowy w bibliotekach politechnik w Polsce*, "EBIB", 2000, nr 8, [dokument elektroniczny], [dostęp 07.03.20], tryb dostępu: www.oss.wroc.pl/biulety/ebib18/ganinska.html.

5. Garnysz Cz., *Dziś i jutro biblioteki uczelni technicznej*, [w:] Zmiana miejsca i roli biblioteki w uczelni technicznej jako efekt przeobrażeń w nauce, technice i gospodarce : materiały z seminarium Łódź - Konopnica, 20-22 września 1995 r., BG PŁ, Łódź 1995, s. 19-29.

6. Grygorowicz A., *Zmiany jakościowe w gromadzeniu zbiorów wyzwaniem dla nowoczesnej biblioteki naukowej*. "Forum Bibliotek Medycznych", 2008, R. 1, nr 2, s. 111-115.

7. Haavisto T., *Licencje a biblioteki*, „EBIB” 2002, Nr 5 (34) [dokument elektroniczny], [dostęp 21.03.2014], tryb dostępu: <http://ebib.oss.wroc.pl/2002/34/haavisto.php>

8. Janowska M., *Gromadzenie publikacji elektronicznych - o czym należy pamiętać?*, "EBIB", 2001, nr 1, [dokument elektroniczny], [dostęp 07.03.2014], tryb dostępu: <http://ebib.oss.wroc.pl/2001/19/janowska.html>

9. Jazdon A., *Problematyka organizacji zasobów w nowoczesnej bibliotece akademickiej*. "Forum Bibliotek Medycznych", 2008, R. 1, nr 2, s. 255 - 268.

10. Johnson S. i in., *Key Issues for e-Resource Collection Development: a Guide for Libraries*. IFLA, 2012, [dokument elektroniczny], [dostęp 02.03.2014], tryb dostępu: <http://www.ifla.org/publications/key-issues-for-e-resource-collection-development-a-guide-for-libraries>

11. Maciejewska Ł., *Optymalizacja współpracy środowisk bibliotekarskich w zakresie zakupu i udostępniania czasopism elektronicznych*. [W:] Elektroniczne publikacje w bibliotekach i ośrodkach informacji: teoria i praktyka : VII Międzynarodowa Konferencja Naukowa, Kraków 4-5 czerwiec 2001 rok. [Kraków: IBiIN UJ, 2001]. - s. 106-110.

12. Nahotko M., *Komunikacja naukowa w środowisku cyfrowym : globalna biblioteka cyfrowa w informatycznej infrastrukturze nauki*. SBP, Warszawa 2010.

13. Pawłowska M., Krośniak M., *E-czasopisma : ich promocja i wykorzystanie - doświadczenia Biblioteki Jagiellońskiej i bibliotek instytutowych UJ w tym zakresie*, [w:] Ganińska H. (red.): *Biblioteki naukowe w kulturze i cywilizacji. Działania i codzienność*. T. 1, Materiały konferencyjne Poznań, 15-17 czerwca 2005. BG Politechniki Poznańskiej, Poznań 2005, s. 239-247.

14. Skubała E., Kazan A., *Czy awatar bibliotekarza stanie się antidotum na problemy biblioteki XXI wieku?* [w:] *Biblioteka w kryzysie czy kryzys w bibliotece?* Łódź, 15-17 czerwca 2010 r. : materiały konferencyjne. Biblioteka Politechniki Łódzkiej, Łódź 2010, s. 168 - 169.
15. Ślaska K., Wasilewska A., *Archiwizacja Internetu - sytuacja w polskim prawie z punktu widzenia bibliotekarzy*. "EBIB", 2012, nr 1, [dokument elektroniczny], [dostęp 15.03.2014], tryb dostępu: http://www.nowyebib.info/images/stories/numery/128/128_slaska.pdf.
16. Stępnia J., *Polityka gromadzenia zbiorów elektronicznych - od samofinansowania do licencji krajowych*. [w:] *Biblioteka w kryzysie czy kryzys w bibliotece?* Łódź, 15 - 17 czerwca 2010 r., materiały konferencyjne. Łódź 2010, s. 71-84.
17. Wahlde B. von, *Resource sharing in academic libraries*. "Prace z Bibliotekozawstwa i Informacji Naukowej", 1995, Zesz. 2[4], s. 142-149.
18. Wojtasik U., *Tradycja i nowoczesność w gromadzeniu książek zagranicznych na przykładzie Biblioteki Głównej Politechniki Wrocławskiej*, [w:] *Tradycja i nowoczesność bibliotek akademickich*. Biblioteka Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2005, s. 144.
19. Żaba B., Poremba A., *Początki bywają trudne – spostrzeżenia dotyczące gromadzenia i opracowania dokumentów elektronicznych*, "Biuletyn Informacyjny Biblioteki Głównej AE w Krakowie", 2005, Nr 25. [dok. elektroniczny], [dostęp 03.03.2013], tryb dostępu: <http://kangur.uek.krakow.pl/biblioteka/biuletyn/Old1/index.php?Strona=Art&Tytul=008&Wybor=25>